

Фігель Ю. О.

*кандидат юридичних наук,
Львівська комерційна академія,
доцент кафедри теорії держави і права*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ключові слова: *обмеження прав людини, права і свободи людини, воєнний стан, абсолютні права людини, національна безпека, права і законні інтереси юридичних осіб.*

Keywords: *limitation of human rights, human rights and freedoms, martial law, absolute human rights, national safety, rights and legal interests of legal entities.*

Постановка проблеми. Права і свободи людини та громадянина у сучасному світі набувають все більшого значення, оскільки рівень їх дотримання, захист та гарантії забезпечення є показником розвитку правової і демократичної держави [1, с. 314]. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Реальне забезпечення прав і свобод громадян і безпеки особи відноситься до життєво важливих інтересів України.

Стаття 3 Конституції України [2] передбачає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Завдання забезпечення прав і свобод громадян набуває особливого значення в період дії особливих правових режимів – при виникненні різних ситуацій надзвичайного характеру, коли нормальне функціонування суспільства і держави внаслідок тих чи інших причин стає неможливим, зокрема і в умовах введення воєнного стану.

Аналіз досліджень даної проблеми. Питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану досліджували: Васечко Л., Глушков В. О., Гончар О. В., Гуляєва О. Є., Максименко С. В., Осинська О. В., Опанасюк Н. А., Пунда О. О., Шимчук А. О. та інші.

Метою статті є визначення теоретичних та практичних проблем обмеження прав людини в період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Обмеження прав людини – це звуження обсягу прав людини, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав та свобод [3, с. 5]. Осинська О. В. вважає, що обмеження прав і свобод людини – це законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини [4, с. 10]. Вважаємо, що обмеження прав і свобод людини та громадянина – це певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права.

У ст. 64 Основного Закону зазначається, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Але в умовах введення воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Вказані норми Конституції України відповідають нормам Загальної декларації прав людини [5], якою передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Отже, аналізуючи норми вказаних вище нормативно-правових актів, можна дійти висновку, що обмеження прав і свобод людини і громадянина допустиме лише за умови якщо це прямо передбачено Основним законом держави і не суперечить нормам міжнародного права. При дотриманні вказаних вимог обмеження прав і свобод вважаються правомірними.

Однією з підстав правомірного обмеження прав людини є введення воєнного стану в державі або в окремих її місцевостях. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” [6] воєнний стан – це особливий правовий режим, що

вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

У той же час не можна говорити, що під час воєнного стану права людини стають чистою умовністю: закон передбачає цілий список прав, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах, забороняється. Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені наступні права і свободи, передбачені Основним законом: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Аналіз норм Конституції України дає можливість дійти висновку, що перелік прав і свобод людини та громадянина, які не мо-

жуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану є вичерпним. Отже, всі інші права і свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією України, можуть бути обмежені за умови введення воєнного стану.

У період введення воєнного стану може обмежуватись фізичне право особи на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, та право вільно залишати територію України, які передбачені ст. 33 Конституції України.

Право особи на свободу пересування належить до особистих або громадянських прав, що визначають свободу людини у сфері особистого життя, її юридичну захищеність від будь-якого втручання. Зазначене право – це можливість індивіда, що надається й охороняється державою, на власний розсуд вільно пересуватися. [7, с. 104]

Законодавством України нормативно закріплені поняття “свобода пересування” та “вільний вибір місця проживання”. Свобода пересування – це право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом; вільний вибір місця проживання чи перебування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати [8].

Обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання можуть вводитись відповідно до ст. 15 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” [6], яка містить положення про зміст заходів правового режиму воєнного стану. Нею надається право військовому командуванню разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, – самостійно запроваджувати та здійснювати такі заходи правового режиму воєнного стану: запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування; встановлювати особливий

режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; забороняти призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома військового командування.

У частині 1 статті 64 Конституції України [2] зазначено, що конституційні права не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Це загальне правило стосується, безперечно, і права приватної власності як права конституційного. У частині 2 цієї статті перелічені права і свободи, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, однак права власності серед них немає. Це означає, що право власності може бути обмежене.

Слід зазначити, що реалізація права власності обмежується законом, і ці обмеження чітко не окреслені. Це право може бути взагалі скасованим державою за умов воєнного стану. Стаття 15 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" [6], надає право військовому командуванню разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування: вилучати для тимчасового використання необхідне для потреб оборони майно міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, підприємств, установ і організацій усіх форм власності та громадян, у тому числі транспортні засоби, споруди, машини, механізми, обладнання та інші об'єкти, пов'язані з обслуговуванням транспорту, та видавати про це відповідні документи встановленого зразка; використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їх роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян радіопередавальне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку; вилучати у громадян вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а у підприємств, установ і організацій також навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини; встановлювати для

фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців та розміщення військових частин, підрозділів і установ, а також квартирну повинність з розквартирування особового складу органів і підрозділів цивільного захисту, а також евакуйованого населення; примусово відчужувати або вилучати майно у юридичних і фізичних осіб для потреб оборони.

Слід вказати, що законом передбачена компенсація за таке вилучення, а також повернення майна в разі його збереження під час використання в період воєнного часу. Однак гарантія відшкодування вартості майна суттєвим чином не впливає на реальний стан справи. Забезпечення державою “соціальної спрямованості економіки” (ст. 13 Конституції України), а також весь контекст ст. 41 Основного Закону, означає не що інше, як державницьку зверхність до особи власника, і свідчить про підсвідому зверхність держави над ринком, влади над економікою, про несприйнятливості влади до засад економічної свободи й взагалі економічних інтересів громадянського суспільства.

Згідно ст. 92 Конституції правовий режим власності визначається законом, але доцільніше було б його визначити саме у Конституції. Адже власність в її абсолютному сенсі невіддільна від людини.

Серед гарантій законності в умовах воєнного стану, передбачених ст. 19 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” [6], зазначено, що в умовах воєнного стану забороняється проведення страйків. Однак така гарантія є обмеженням права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, що гарантоване ст. 44 Конституції України [2]. Реалізація цього права обмежується законом з урахуванням “необхідності забезпечення національної безпеки”. Цей припис трактується однозначно: страйки з політичними вимогами заборонені. Але в Україні панує державна власність, і це означає, що страйків з політичних мотивів уникнути неможливо.

Щодо обмежень для засобів масової інформації в умовах воєнного стану, то відповідно до ст. 34 Конституції України свобода слова може бути обмежена в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Оскільки воєнний стан вводиться саме для відвернення загрози національній безпеці та територіальній цілісності України, то обмеження свободи вираження є виправданими у такій ситуації. Про можливість обмеження свободи слова в умовах воєнного стану йдеться і у ст. 64 Конституції України [2].

Закон містить вичерпний перелік заходів, якими можуть бути обмежені права засобів масової інформації. Так, стаття 15 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” [6] передбачає, що у разі введення воєнного стану військовому командуванню разом з органами влади надається право: здійснювати контроль за роботою телерадіоорганізацій; використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри для військових потреб і проведення роз’яснювальної роботи серед військ і населення; регулювати роботу цивільних телерадіоцентрів; забороняти роботу аматорських приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування; забороняти передачу інформації через комп’ютерні мережі.

Отже, військове командування отримує право втручатися у редакційну політику теле- та радіоорганізацій, аж до права забороняти трансляцію тих чи інших програм. Проте, таке втручання не може бути свавільним, та має відповідати існуючим загрозам. При цьому, журналістам варто пам’ятати про правила висвітлення подій під час збройних конфліктів. Забороняється здійснювати панорамну зйомку у зоні бойових дій, в той же час зйомка повинна здійснюватись таким чином, щоб не можна було ідентифікувати місце розташування військових та визначити кількість техніки. Також журналістам забороняється повідомляти точні відомості про характер ведення бойових дій, чисельність військових формувань та їх озброєння тощо. Усі ці відомості підпадають під визначення державної таємниці у сфері національної безпеки та оборони відповідно до Закону України “Про державну таємницю” [9].

При цьому військовому командуванню надається право використовувати місцеві теле- та радіоканали для військових потреб (мова може йти як про внутрішню комунікацію, так і про інформування населення). Військові також можуть втручатися у роботу як державних, так і приватних каналів. І останнє обмеження – заборона “передачі інформації через комп’ютерні мережі”. Таке формулювання слід розуміти досить широко – від передачі інформації між двома чи більше комп’ютерами у мережі до поширення в Інтернеті. Таким чином, у разі введення воєнного стану права журналістів та ЗМІ підлягають обмеженню. Відповідно до закону військове командування наділяється правами щодо здійснення контролю за діяльністю телерадіоорганізацій. На перший погляд, таке втручання

у діяльність ЗМІ є порушенням права на свободу слова, закріпленого Конституцією України. Проте подібні обмеження допускаються законодавством та є виправданими в умовах війни.

Слід пам'ятати, що воєнний стан означає можливість законного обмеження прав і свобод громадян та тимчасовий відступ від положень Конвенції з прав і основоположних свобод людини. Однак не обмеження прав і свобод, а можливість такого обмеження у разі необхідності вжити термінові заходи, спрямовані на забезпечення національної безпеки. Тому не слід розцінювати введення воєнного стану як автоматичне обмеження усіх прав і свобод людини, які можуть обмежуватись чинним законодавством України.

Висновки. Отже, аналіз чинного законодавства свідчить про те, що обмеження прав і свобод у період воєнного стану, як правило: не поширюються на основні права громадян; мають обмежений за обсягом і часом дії характер; застосовуються тільки на підставі відповідних нормативно-правових актів. Навіть за умови введення воєнного стану основні невід'ємні права людини (на життя, рівноправність і відсутність дискримінації, право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність, право на житло, право на правову допомогу, на судовий захист прав і свобод і т. ін.) повинні неодмінно виконуватися.

Разом з тим, законодавство України передбачає можливість обмеження прав і свобод громадян у період дії воєнного стану тільки в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави, і в тих межах, яких вимагає гострота стану. Прийняті у зв'язку з цим заходи з урахуванням міжнародно-правових норм не повинні спричинити яку-небудь дискримінацію окремих осіб чи груп населення винятково за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також за іншими ознаками.

Таким чином, законодавством України передбачено обмеження окремих прав громадян та їх додаткових обов'язків в умовах воєнного стану. Звідси випливає, що всі права і свободи, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, не є абсолютними, а правове положення громадян у період дії цього режиму має свої характерні риси й специфічні особливості.

Список використаних джерел

1. **Гончар О. В.** Обмеження права особи на свободу пересування при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі України / О.В. Гончар // // Університетські наукові записки / Хмельниць. ун-ту упр. та пр. – Хмельницьк, 2013. – № 1. – С. 314–320.
2. **Конституція України:** Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141
3. **Васечко Л.** Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики / Л. Васечко // Юридична Україна. – 2013. – № 1. – С. 4-8.
4. **Осинська О. В.** Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Осинська. – Київ: Б.в., 2010. – 20 с.
5. **Загальна декларація прав людини:** ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. **Про правовий режим воєнного стану:** Закон України від 06.04.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – ст. 224
7. **Опанасюк Н. А.** Право людини на свободу пересування як суб'єктивне право на туризм / Н. А. Опанасюк // Бюлетень Міністерства юстиції України: Офіційне видання. – 2003. – №12. – С. 102–110.
8. **Про свободу пересування** та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – ст. 232
9. **Про державну таємницю:** Закон України від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – ст. 93

Анотація

У статті розглянуто питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану. З'ясовано що обмеження прав і свобод у період воєнного стану, як правило, не поширюються на основні права громадян; мають обмежений за обсягом і часом дії характер, застосовуються тільки на підставі відповідних нормативно-правових актів. Досліджено, що воєнний стан означає можливість законного обмеження прав і свобод громадян та тимчасовий відступ від положень Конвенції з прав і основоположних свобод людини та Конституції України.

Annotation

In the article the question of limitation of human rights is considered in the conditions of martial law. It was found that limitation of rights and freedoms during the martial law as a rule: do not apply to the fundamental rights of citizens; are limited in scope and time steps nature; used only in accordance with relevant legal acts. Investigated that martial law be lawful means restricting the rights and freedoms of citizens and temporary retreat from the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the Constitution of Ukraine.